

УДК 930.2(737.11)(477)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-106-121>

**THE HOARD OF THE SMALL COINS OF
PANTICAPAEUM AND HERMONASSA THE END OF THE
SIXTH – BEGINNING OF THE FIFTH CENTURIES BCE
FROM THE NORTHERN-EASTERN
KIROVOHRAD REGION**

**СКАРБ ДРІБНИХ МОНЕТ ПАНТИКАПЕЮ ТА
ГЕРМОНАССИ КІНЦЯ VI – ПОЧАТКУ V СТ. ДО РХ З
ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ КІРОВОГРАДСЬКОЇ**

Василь Орлик,

*доктор історичних наук,
професор,*

*завідувач кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної справи*

E-mail: v.m.orlik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7947-9557>

Researcher ID: C-1025-2019

*Центральноукраїнський
національний технічний
університет,*

проспект

*Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006*

Vasyl Orlyk,

*Doctor of History (Dr. habil),
Professor, Head of Department*

*of History, Archaeology,
Informational and Archival
Affairs,*

E-mail: v.m.orlik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7947-9557>

Researcher ID: C-1025-2019

*Central Ukrainian National
Technical University,*

*8, Prospekt Universytetskyi,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006*

ABSTRACT

The contacts of the population of the Scythian times, both settled and nomads, with the Greeks of the Northern Black Sea region left a corpus of various finds, including ancient coins. Among the corpus of ancient Greek coin finds on the territory of the North-Eastern Kirovohrad region, that is the border of the forest-steppe

and the steppe, a special place belongs to the early coins of the ancient Greek policies from the Kerch Strait. The article analyses the hoard of 12 small silver tetartemorions coins of Panticapaeum and Hermonassa the end of 6th -beginning of 5th centuries BCE with the diameter of a coins near 5-9 mm and weight 0,13-0,38 g, which was found near the urban-type settlement of Nova Praha, Oleksandriia district, Kirovohrad region, in September 2019. The tetartemorions of Panticapaeum has stylized image of an ant on the obverse, and quadratum incusum on the reverse. The tetartemorions of Hermonassa (city-poleis in the Northern Black Sea region located a few miles of Panticapaeum, on the opposite shore of the sea) has uncertain image, possibly it is a silhouette of a sea animal (?), possibly it is a bow (?), under the picture is a line on the obverse, on reverse there is a quadratum incusum with four points.

The complex of small coins of Panticapaeum and Hermonassa the end of the sixth – beginning of the fifth centuries BCE as well as a whole corpus of other finds of ancient Greek coins testify to the existence of economic, particularly, trade relations of the population of the Steppe and Forest-Steppe zones of the Scythian era with the ancient world. The find of the hoard of the small coins of Panticapaeum and Hermonassa on border of the forest-steppe zone near the other known single finds of the Bosporan Kingdom coins in this region indicates the use of these petty silver coins in trade operations of representatives of the Greek apoikias of the Northern Black Sea region with the surrounding population of the Scythian era.

Keywords: hoard, coins, tetartemorions, trade, coin finds, Greeks, Scythians, Panticapaeum, Hermonassa, steppe, the forest-steppe.

Постановка проблеми. У другій половині VI ст. до РХ у грецьких апойкіях Північного Причорномор'я формується два регіони, основу грошового господарства яких склали різні метали – мідь та срібло. Мідь була основою грошового обігу грецьких колоній Північно-Західного Причорномор'я, зокрема

Тири, Ніконію, Березанського поселення, Ольвії та Керкінітиди. На сріблі ґрунтувався грошовий обіг у грецьких полісах на узбережжі Керченської протоки. Розвиток цих монетних систем та грошового обігу в Північному Причорномор'ї були пов'язані з розвитком торгівлі, найперше внутрішньої, адже у зовнішній торгівлі на той час особливе місце посідала «загальногрецька валюта» – кизикіни – електрові статери та їхні фракції міста Кизика (Κύζικος). Кизикіни відігравали важливу роль як у середземноморській, так і в чорноморській торгівлі. Аналіз знахідок скарбів, окремих монет а також письмових джерел указує на те, що у VI – IV ст. до РХ у Причорномор'ї кизикіни були єдиною електровою монетою, яка використовувалася для великих грошових угод, та гармонійно доповнювали місцеві емісії дрібних срібних та бронзових монет, що забезпечували укладання дрібніших угод, у тому числі і з населенням Надчорномор'я скіфської доби.

Територія сучасної Кіровоградщини має безліч пам'яток скіфської доби. На теренах північної частини області містяться скіфські кургани, поселення землеробів; території південної частини області – це кургани та шляхи, які використовувалися скіфами-кочівниками. Контакти населення скіфської доби, як осілого, так і кочового, із греками Північного Причорномор'я залишили корпус різноманітних знахідок, у тому числі й античних монет. Серед корпусу знахідок давньогрецьких монет на території Північно-Східної Кіровоградщини – межі Лісостепу та Степу, особливе місце належить раннім монетам давньогрецького полісу Пантікапею, міста, яке в першій половині V ст. до РХ стало столицею Боспорського царства – однієї з античних держав Північного Причорномор'я, центр якого розташовувався на берегах Керченської протоки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше в історіографії знахідки давньогрецьких монет на території України досліджені відомим польським ученим М. Мельчариком (Mielczarek, 1989). Протягом останніх років з'явилися публікації про численні знахідки давньогрецьких

монет на поселеннях скіфської доби Лісостепової та Степової зони (Орлик, 2020b; Orlyk & Orlyk, 2020; Орлик, 2021a; Орлик, 2021c; Скорый & Зимовец, 2014), навіть про знахідки монетних скарбів (Mielczarek & Orlyk, 2019; Орлик, Коцур & Цыганенко, 2019; Скорый & Зимовец, 2014). Монетні знахідки, як відомо, поділяються на археологічні та випадкові. Останні поділяються на три групи: знахідки одиничних монет, скупчення знахідок одиничних монет та скарби. Саме завдяки знахідкам з'являються нові, невідомі раніше типи монет, окрім цього монетні знахідки «дозволяють не лише поглибити існуючі на сьогодні уявлення про грошовий обіг і торговельні взаємовідносини, але й часом змінити усталені стереотипи» (Орлик, 2018). Одним із таких стереотипів, сформованим у радянській історіографії, стала теза про відсутність грошового обігу у варварського населення навколо давньогрецьких колоній. Прихильниками даної позиції стверджувалося, що мешканці Середнього Подніпров'я мали з грецькими колоніями в Північному Причорномор'ї виключно товарообмінні операції (Анохін, 1971; Граков, 1971). Цікаво, що дослідники, які заперечували існування саме товарно-грошових відносин у населення скіфської доби, покликалися на Геродота, який начебто вказував на той факт, що місцеве скіфське населення не знає грошей і послуговується лише товарообмінними операціями. Пригадаємо, що Геродот, описуючи території за р. Танаїд (Дон), де мешкали аргіппаї, зауважив: «скіфи, які заходять до них, обмінюються товарами» (Геродот, 1993). Отож, батько історії зазначає про обмінну торгівлю скіфів лише з мешканцями Задоння, відповідно, механічне перенесення висловленої ним тези на характер торговельних відносин у власне скіфів та на всіх підконтрольних скіфам землях, як мінімум, некоректне у науковому плані. У той же час, наявність виявлених скарбів та чисельних знахідок окремих давньогрецьких монет на території Дніпровського Правобережного Лісостепу підтверджує використання населенням цього регіону тогочасних монет за їх основним

призначенням – бути засобом платежу чи накопичення, як у період скіфської доби, так і післяскіфський період. Таким чином засвідчується факт виконання монетами основних функцій грошей у досліджувану епоху на території Дніпровського Правобережного Лісостепу (Орлик, 2020а).

Мета статті – введення до наукового обігу скарбу дрібних монет Пантікапею та Гермонаси кінця VI – початку V ст. до РХ, знайденого в Північно-Східній частині Кіровоградської області.

Виклад основного матеріалу. Практично усі, зафіксовані в Україні протягом останніх десятиріч, знахідки, на жаль, складають категорію випадкових знахідок, переважна більшість яких стала відома завдяки розвиткові приладового металопошуку.

Однією з таких знахідок, яка б за належного археологічного супроводу могла мати величезне значення для історичної науки, зокрема щодо визначення торгівельних шляхів, проте, на жаль, була здійснена любителем приладового металопошуку і, відповідно, не отримала належної фіксації академічною спільнотою, став скарб дрібних монет Пантікапею та Гермонаси кінця VI – початку V ст. до РХ. Це черговий раз актуалізує важливе і складне питання необхідності упорядкування державою процесу приладового металопошуку, адже поки що в жодній країні світу навіть найжорсткіші заборони не можуть запобігти цьому стихійному явищу. Свідчення тому – чисельність та різноманітність археологічних, у тому числі й нумізматичних, пам'яток на світових аукціонах (Коцур, 2017). Проект Принстонського університету FLAME засвідчив разючу відмінність у фіксації знахідок пізньоримських та ранньовізантійських монет на території двох сусідніх європейських держав – Франції та Великобританії. Незважаючи на географічну близькість Франції до Риму та меж Візантійської імперії, наявність традиційних логістичних маршрутів і реальну віддаленість Великобританії, зафіксовані монетні знахідки та території

останньої в рази перевищують показники Франції (Рузык, 2021). Можливо, вітчизняним законодавцям усе ж варто дослухатися до думок стосовно впровадження в Україні британських підходів до процесу приладового металопошуку, який передбачає наукову фіксацію усього знайденого матеріалу? А поки що українським дослідникам для виконання професійних обов'язків з наукової фіксації всього доступного матеріалу залишається лише моніторити форуми скарбошукачів та намагатися спілкуватися з любителями приладового металопошуку. Серед останніх, до речі, є й ті, хто розуміють важливість їхніх знахідок для науки та охоче діляться відповідною інформацією. Зазвичай, такі люди не займаються несанкціонованими розкопками на теренах археологічних пам'яток, а за допомогою металодетекторів вивчають сільськогосподарські поля після збору на них урожаю.

Повернемося до однієї із таких знахідок, зокрема, скарбу монет Пантікапею та Гермонасси кінця VI – початку V ст. до РХ, знайденого на території Північно-Східної частини сучасної Кіровоградської області, на межі Лісостепу та Степу, інформацію про який ми отримали під час моніторингу українського Інтернет-ресурсу Violity (форум та аукціон), де містився відповідний пост (Форум Violity) і лот монет на продаж (Аукціон Violity).

У вказаному інформаційному ресурсі у вересні 2019 р. була розміщена інформація про знахідку 12 монет та зображення 11 монет (Рис. 1).

Рис. 1

Автор посту вказував, що ним на території Кіровоградської області було знайдено комплекс із 12 дрібних, діаметром близько 5 – 9 мм та вагою 0,13 – 0,38 г (рис. 2), срібних монет Пантікапея та Гермонасси.

Рис. 2

Візуальний аналіз опублікованих на Інтернет-ресурсі Violity монет із цього комплексу а також додаткові коментарі автора посту щодо ще однієї монети, світлину якої не наведено, вказує, що серед 12 знайдених монет було 6 тетартеморіїв Пантікапею, на аверсі яких міститься стилізоване зображення мурашки, а на реверсі – *quadratum incusum* (Анохин, 1986). Зважаючи на неналежну якість світлин, розміщених на Інтернет-ресурсі Violity, та відповідного обмеження для наших читачів можливості візуалізації даного типу монет, для наочності наведемо зображення одного з різновидів тетартеморіїв Пантікапею зі стилізованим зображенням мурашки (Рис. 3).

Рис. 3 (bosporan-kingdom.com: 1)

Також до даного комплексу входило 6 тетартеморіїв Гермонасси (держави-полісу у Північному Причорномор'ї, розташованій неподалік Пантікапею на протилежному березі моря). На аверсі цих монет міститься невизначене зображення (Анохин, 2011: 166), можливо, силует морської тварини (?), можливо, лук (?), під зображенням – риска, на реверсі – *quadratum incusum* із чотирма крапками. Як і в попередньому випадку, з урахуванням неналежної якості світлин, розміщених на Інтернет-ресурсі Violity, для наочності наведемо зображення одного з різновидів тетартеморіїв Гермонасси із невизначеним зображенням на аверсі та *quadratum incusum* із чотирма крапками на реверсі (Рис. 4).

Рис. 4 (bosporan-kingdom.com: 2)

Нам удалось поспілкуватися з автором зазначеного посту на Інтернет-ресурсі Violyty. Окрім інформації, розміщеної на вказаному ресурсі, він повідомив, що даний скарб було знайдено поблизу селища міського типу Нова Прага Олександрійського району Кіровоградської області. На жаль, більш детальної інформації щодо місця та обставин цієї знахідки не було надано, проте ми вважаємо, що ця знахідка відзначається значною вірогідністю для території Північно-Східної частини сучасної Кіровоградської області. У липні 2020 року саме на даній території Північно-Східної частини Кіровоградської області, тоді ще в межах Онуфріївського району (басейн р. Дніпро), було знайдено срібний діобол часів Сатіра I (Σάτυρος; 433/432 – 389/388 до н. е.) – царя Боспорської держави з династії Спартокідів, карбований у Пантікапеї (Орлик, 2021b). На думку українського археолога, дослідника торгівельних маршрутів раннього залізного віку Ю. Болтрика, Східний маршрут «розпочинався на лівобережжі Південного Бугу напроти Ольвії і межиріччя Інгулу та Інгульця йшов до Чорного лісу» (Болтрик, 2009: 394). Снт. Нова Прага знаходиться саме в басейні р. Інгулець, що є важливим аргументом на підтвердження ймовірності знахідки монетного комплексу в тому регіоні. Загалом на території Олександрійського району Кіровоградської області виявлено значну кількість пам'яток скіфської доби, переважно курганні групи.

Висновки. Даний монетний комплекс, як і цілий корпус інших знахідок давньогрецьких монет, свідчить про економічні, зокрема торгові, зв'язки населення Степової та Лісостепової зони скіфської доби з античним світом. Адже, як влучно зауважив класик української нумізматики Микола Котляр, монетні знахідки є «реліктами внутрішньої і зовнішньої торгівлі тих часів» (Котляр, 1971). Знахідка скарбу дрібних срібних монет Пантікапею та Гермонасси на межі Лісостепової зони поряд з іншими відомими одиничними знахідками монет Боспору в цьому регіоні вказують на використання представниками грецьких апойкій Північного Причорномор'я таких дрібних срібних монет у торговельних операціях із населенням навколо давньогрецьких колоній у період скіфської доби.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анохин В.А. Античные монеты Северного Причерноморья: Каталог. Киев, 2011. 328 с.
2. Анохин В.А. Монетное дело Боспора. Киев, 1986. 182 с.
3. Анохин В.О. Торговля і грошовий обіг. *Археологія Української РСР. Т. 2.* К.: Наукова думка, 1971.
4. Болтрик Ю.В. Древние пути сообщения Правобережной Украины. *С.Н. Бибиков и первобытная археология.* СПб., 2009. С. 391-400.
5. Геродот. Мельпомена 24. *Історії в дев'яти книгах.* К.: Наукова думка, 1993
6. Граков Б.Н. Скифы. М.: Издательство МГУ, 1971
7. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. К.: Наук. думка, 1971. 174 с.
8. Коцур В.П. Історіографія українського скарбознавства. *Український нумізматичний щорічник*, 1, 2017, С.15-32.
9. Mielczarek, M. Ancient Greek Coins Found in Central, Eastern and Northern Europe. Wrocław, 1989. 206 p.
10. Mielczarek, M & Orlyk, V. New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. *Skhidnoievropeiskyi*

Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin], 2019. № 13, P.33–39 .

11. Орлик В. а До питання існування грошового обігу в населення лісостепової зони Правобережної Наддніпрянщини в V-I ст. до н.е. *Проблеми і перспективи нумізматики Античної та Римської доби на теренах Південно-Східної Європи: тези доповідей I Міжнародного фахового семінару, присвяченого пам'яті В. О. Анохіна, 26 вересня 2019 року*. Меджибіж-Житомир, 2021. С.9-11.

12. Орлик В. б Діюбол Сатира I (430—390 рр. до н.е.) з півдня Кіровоградщини. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей II Міжнародної наукової конференції, 13-14 травня 2021 р.* Кропивницький: ЦНТУ, 2021. С.13-16.

13. Орлик В.А. До питання існування грошового обігу на території Дніпровського Правобережного Лісостепу (V – I ст. до н.е.). *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції, 13 травня 2020 р.* Кропивницький: ЦНТУ, 2020. С.9-13.

14. Орлик В.М. с. Знахідки античних монет VI-I ст. до н. е в басейні р. Тясмин. *Український нумізматичний щорічник*. Вип. 5. Переяслав. 2021. С.5-44.

15. Орлик В. б Знахідки в басейні р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми. *Український нумізматичний щорічник*. Вип.4. 2020. С.5-13.

16. Орлик В., Коцур В., Цыганенко Л. Клад ольвийских монет «борисфенов», найденный в Городищенском районе Черкасской области весной 2018 года. *Acta Archaeologica Lodziensia*. 2019. №65. С.39-50.

17. Орлик В. Нумізматичні свідчення торговельних та військових зв'язків руських земель Великого князівства Литовського з державою Тевтонського ордену в Пруссії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Історія. 1 (136). 2018. С.54-59.

18. Orlyk, V., & Orlyk, S. The New Find of a Bronze Coin of Kerkinitis in the Middle Dnieper Ukraine (Horodysche District, Cherkasy Region, Ukraine). *Danubius*. 2020. XXXVIII. P.9-23.

19. Пузык М. Regional bias in late antique and early medieval coin finds and its effects on data: three case studies. *Український нумізматичний щорічник*. Вип.5. Переяслав. 2021. С.197-210

20. Скорый С., Зимовец Р. К проблеме товарно-денежных отношений у населения Восточноевропейской Лесостепи в скифскую эпоху. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія: Історичні науки. Вип. 21. Кіровоград, 2014. С.141-156.

21. bosporan-kingdom.com: 1: Паспорт монеты 000-1033. URL: <https://bosporan-kingdom.com/000-1033/> (дата звернення 17.01.2022).

22. bosporan-kingdom.com: 2: Паспорт монеты 000-1146. URL: <https://bosporan-kingdom.com/000-1146/> (дата звернення 17.01.2022).

23. Форум VioIity. Клад монет Боспорское Царство Пантикапей Тетартеморий. URL: <https://forum.violity.com/viewtopic.php?t=2060194&postdays=0&postorder=asc&start=0> (дата звернення 17.05.2022).

24. Аукціон VioIity. Комплекс монет Боспорского Царства Гермонасса Пантикапей. URL: <https://violity.com/101976266-kompleks-monet-bosporского-carstva-germonassa-pantikapej> (дата звернення 17.05.2022).

REFERENCES

1. Anokhin, V. A. (2011). *Antichnyye monety Severnogo Prichernomor'ya*. [Antique coins of the Northern Black Sea coast]. Kyiv: Stilos. [in Russian].

2. Anokhin, V.A. (1986). *Monetnoye delo Bospora*. [Coinage of the Bosporus]. Kyiv. [in Russian].

3. Anokhin, V.O. (1971). *Torhivlya ta hroshovyv obih*. In *Arkheolohiya Ukrayins'koyi RSR*. (Vol. 2). [Archeology of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Naukova dumka, [in Ukrainian].

4. Boltryk Yu.V. (2009). Drevniye puti soobshcheniya Pravoberezhnoy Ukrainy. [Ancient ways of communication of the Right-Bank Ukraine]. *S.N. Bibikov and primitive archeology*. SPb. 391-400. [in Russian].

5. Herodot. 1993. *Istoriyi v dev'yaty knyhakh* [Stories in nine books]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

6. Grakov, B.N. (1971). *Skify* [Scythians]. Moscow: Izdatel'stvo MGU [in Russian].

7. Kotlyar, M. F. (1971). *Hroshovyy obih na terytoriyi Ukrayiny doby feodalizmu* [Money circulation on the territory of Ukraine in the era of feudalism]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

8. Kotsur, V. (2017). Istoriohrafiya ukrayins'koho skarboznavstva. [Historiography of the Ukrainian Treasurology.]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*, 1, 15–32. [in Ukrainian].

9. Mielczarek, M. (1989). *Ancient Greek coins found in Central, Eastern, and Northern Europe*. Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.

10. Mielczarek, M. & Orlyk, V. (2019). New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 13, 33–39.

11. Orlyk, V. (2021-a). *Do pytannya isnuvannya hroshovoho obihu v naseleण्या lisostepovoyi zony Pravoberezhnoyi Naddnipyrianshchyny v V–I st. do n.e.* [On the question of the existence of money circulation in the population of the forest-steppe zone of the Right-Bank Dnieper region in the V–I centuries B.C.]. Abstracts of Papers: *Problemy i perspektyvy numizmatyky Antychnoyi ta Rym'skoyi doby na terenakh Pivdenno-Skhidnoyi Yevropy*, I Mizhnarodnyy fakhovyy seminar, prysvyachenyy pam'yati V. O. Anokhina, 26 veresnya 2019 roku. (pp. 9–11). Medzhybizh – Zhytomyr. [in Ukrainian].

12. Orlyk, V. (2021b). Diobol Satyra I (430—390 rr. do n.e.) z pivdnya Kirovohradshchyny. [Diobolus Satyr I (430-390 BC) from the south of Kirovohrad region]. Abstracts of Papers: *Istoriya, arkeolohiya, informatsiyana, bibliotechna ta arkhivna sprava:*

aktual'ni problemy nauky ta osvity. (pp. 13-16). Kropyvnyts'kyy. [in Ukrainian].

13. Orlyk, V. (2020b). Do pytannya isnuvannya hroshovoho obihu na terytoriyi Dniprovs'koho Pravoberezhnoho Lisostepu (V–I st. do n.e.). [On the question of the existence of money circulation on the territory of the Dnieper Right-Bank Forest-Steppe (V–I centuries BC)]. Abstracts of Papers: *Istoriya, arkheolohiya, informatsiyna, bibliotechna ta arkhivna sprava: aktual'ni problemy nauky ta osvity*. (pp. 9–13). Kropyvnyts'kyy. [in Ukrainian].

14. Orlyk, V. (2021c). Znakhidky antychnykh monet VI-I st. do n. e v baseyni r. Tyasmyn. [The find of ancient coins in the Tiasmyn river basin from the Sixth to the First century BC]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*, 5, 5-44. [in Ukrainian].

15. Orlyk, V. (2020c). Znakhidky v baseyni r. Tyasmynu midnykh monet Ol'viyi z Demetroyu ta «istriys'kym» variantom mis'koyi emblemy. [The finds in the River basin of Tiasmyn copper coins of Olbia with the Demeter and «Istrian» variant of the city emblem]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*, 4, 5-13. [in Ukrainian].

16. Orlyk, V., Kotsur, V., & Tsyganenko, L. (2019). Klady ol'viyskikh monet «borisfenov», naydenny v Gorodishchenskom rayone Cherkasskoy oblasti vesnoy 2018 goda. [Hoard of Olbia coins «Borisfen», found in the Gorodishchensky district of the Cherkasy region in the spring of 2018]. *Acta Archaeologica Lodziensia*, 65, 37–48. [in Russian].

17. Orlyk, V. (2018). Numizmatychni svidchennya torhovel'nykh ta viys'kovykh zv'yazkiv rus'kykh zemel' Velykoho knyazivstva Lytovs'koho z derzhavoyu Tevtons'koho ordenu v Prussiyi. [Numismatic evidence of trade and military ties between the Russian lands of the Grand Duchy of Lithuania and the state of the Teutonic Order in Prussia]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Seriya: Istoriya. 1 (136). 54-59. [in Ukrainian].

18. Orlyk, V., & Orlyk, S. (2020). *The New Find of a Bronze Coin of Kerkitis in the Middle Dnieper Ukraine (Horodysche District, Cherkasy Region, Ukraine)*. *Danubius XXXVIII*, Supliment. 9–23.

19. Pyzyk M. Regional bias in late antique and early medieval coin finds and its effects on data: three case studies. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*, 5, 197-210.

20. Skoryu, S. & Zimovets, R. (2014). *K probleme tovarno-denezhnykh otnosheniy u naseleniya Vostochnoyevropeyskoy Lesostepi v skifskuyu epokhu*. [On the problem of commodity-money relations among the population of the Eastern European Forest-Steppe in the Scythian era] *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Istorychni nauky*, 21, 141–156 [in Russian].

21. bosporan-kingdom.com: 1: Coin passport 000-1033. URL: <https://bosporan-kingdom.com/000-1033/> (дата звернення 17.01.2022).

22. bosporan-kingdom.com: 2: Coin passport 000-1146. URL: <https://bosporan-kingdom.com/000-1146/> (дата звернення 17.01.2022).

23. Violity Forum. Treasure of coins Bosphorus Kingdom Panticapaeum Tetartemorii. URL: <https://forum.violity.com/viewtopic.php?t=2060194&postdays=0&postorder=asc&start=0>

24. Auction Violity. Complex of coins of the Bosphorus Kingdom Hermonassa Panticapaeum. URL: <https://violity.com/101976266-kompleks-monet-bosporskogo-carstva-germonassa-pantikapej>

АНОТАЦІЯ

Контакти населення скіфської доби, як осілого, так і кочового, із греками Північного Причорномор'я залишили корпус різноманітних знахідок, у тому числі й античних монет. Серед корпусу знахідок давньогрецьких монет на території Північно-Східної Кіровоградщини – межі Лісостепу та Степу, особливе місце належить раннім монетам давньогрецьких полісів Керченської протоки.

Комплекс дрібних монет Пантікапею та Гермонаси кінця VI – початку V ст. до РХ, як і цілий корпус інших знахідок давньогрецьких монет, свідчать про економічні, зокрема торгові зв'язки населення Степової та Лісостепової зони скіфської доби з античним світом. Знахідка скарбу дрібних срібних монет Пантікапею та Гермонаси на межі Лісостепової зони поряд із іншими відомими одиничними знахідками монет Боспору в цьому регіоні вказують на використання цих дрібних срібних монет у торговельних операціях представниками грецьких апойкій Північного Причорномор'я із населенням навколишніх територій у період скіфської доби.

Ключові слова: *скарб, монети, тетартеморій, торгівля, монетні знахідки, греки, скіфи, Північне Причорномор'я, Пантікапей, Гермонаса, Степ, Лісостеп.*